

2. Ivanova, R. M. (1973). *To the study of the materials of the Peasant Land Bank (homestead lists of borrowers of Kursk and Mogilev bank branches). Problemy istorii SSSR (Problems of history of the USSR)*, 273–297 (in Russ.)
3. Gruzickij, Y. L. (2009). *The activities of the Peasant Land Bank in Belarusian provinces and Stolypin reform. Vestnik Asociacii belorusskikh bankov (Bulletin of the Association of Belarusian banks)*, 13, 25–29 (in Russ.)
4. Taranovich, K. Y. (2016). *Activity of the Land Use Planning Committees Connected with Implementation of the Stolypin Agrarian Reform in Belarus (1906–1917)*. – Minsk: Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank (in Russ.)
5. Kukharenka, A. A. (2013). *The activity of the Peasant Land Bank on the territory of Belarus in the period of the Stolypin agrarian reform (1906–1914)*. *Vesnik BDU. Serya 3, Gistorya. Ekanomika. Prava (Bulletin of the BSU. Series 3, History. Economy. Right)*, 2, 15–18 (in Russ.)
6. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. – 2510, 1, 4796
7. *Provincial Statistical Committee (1912). 25-year activities of the Vitebsk branch of the Peasant Land Bank*. – Vitebsk: Provincial Printery (in Russ.)
8. *NHAB*. – 1050, 1, 12
9. *NHAB*. – 1050, 1, 8
10. *National Historical Archives of Belarus in Grodno*. – 29, 1, 288
11. *NHAB*. – 47, 1, 537
12. *Lithuanian State Historical Archives*. – 543, 1, 1167

A. Kukharenka

THE LAND MANAGEMENT ACTIVITIES OF THE PEASANT LAND BANK ON THE TERRITORY OF BELARUS (1906 – 1914)

Peasants' lack of land was becoming ubiquitous on the territory of Belarus during the second half of the 19th century. The process of land dispossession was associated with a rapid increase in the number of peasants and the number of peasant households. The absence of the necessary funds for the land purchase and the experience of making deals with the land required the creation of a specialized banking institution servicing of land relations in the Russian Empire.

Purpose: to determine the role of the Peasant Land Bank in solving of the agrarian question on the territory of Belarus.

The research was based on methodological principles of historicism, objectivity and systematization. They have been implemented through the use of general logical (analysis, synthesis, induction, deduction), general scientific (historical and logical methods, modelling, system approach), specific historical (historical-genetic, historical-comparative, historical-typological, historical-systemic) and quantitative (quantitative analysis, mathematical modelling) methods.

Results:

- determined the role of the Peasant Land Bank in the implementation of socio-economic policy of the government of the Russian Empire in the Belarusian provinces;
- showed the features of functioning of the Belarusian branches of the Peasant Land Bank;
- set the degree of bank influence on the stabilization of the market of landed property on the territory of Belarus;
- defined the mechanism of regulation of the financial condition of bank's clients;

– proved the proposition that the bank's activities contributed to the acceleration of capitalist transformation of agriculture in Belarusian provinces.

The research determines the role of the Peasant Land Bank in solving of the agrarian question on the territory of Belarus in the beginning of the 20th century. It is the first time in historical science when the comprehensive research of the land management activities of the Belarusian branches of the Peasant Land Bank was made and their effect on the growth of peasant land ownership, land market stabilization during agrarian crisis and the realization of the Stolypin agrarian reform in Belarusian provinces was shown.

The land management activities of the Peasant Land Bank contributed to the fragmentation of estates into individual plots for sale to peasants, reduce the number of wetlands, providing peasants with drinking water, improvement of means of communication, the supply timber, the development of land lease and land surveying. The Bank has played an important role in the formation of the private peasant land system in the Belarusian provinces, which contributed to the acceleration of capitalist development in the countryside and the differentiation of the peasantry.

Key words: Peasant Land Bank; land management activities; the agrarian question; Stolypin agrarian reform; khutor; otrub.

УДК 374.73:061 (477) «1905-1907»

В.О. Магась

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗІ СТВОРЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ВЧИТЕЛІВ ТА ДІЯЧІВ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У статті схарактеризована робота української інтелігенції зі створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти в підросійській Україні в роки Першої російської революції. Розроблення проекту спілки стало наслідком загального революційного підйому в Російській імперії та боротьби за українську школу. Перешкодою для розвитку організації стали поліційні переслідування, однак в окремих регіонах України ідея здобула підтримку й була утворена низка місцевих осередків спілки.

Ключові слова: громадсько-політичні організації, Всеросійський союз вчителів та діячів народної освіти, Всеукраїнська спілка вчителів та діячів народної освіти, проект статуту, педагогічна інтелігенція, Перша російська революція.

Постановка проблеми. У роки Першої російської революції активізувалася педагогічна інтелігенція, що започаткувала Всеросійський союз вчителів та діячів народної освіти. У підросійській Україні, з огляду на місцеві умови, учителі порушували питання про впровадження рідної мови в освітній процес та подекуди політичну вимогу автономії України. Наслідком цього став рух за створення в Україні спілки вчителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення історії Всеукраїнської спілки вчителів та

діячів народної освіти започатковано одразу ж після лютневої революції 1917 р., коли одним з учасників установчих зборів Вчительської спілки С. Ф. Черкасенком була випущена стаття, що ґрунтувалася на особистих спогадах автора та містила окремі фактичні помилки [1]. У 1927 р. інший учасник згаданих зборів М. І. Крупський на основі власних спогадів і документальних джерел доповнив історію самоорганізації українських учителів у 1906 р. важливими подробицями й уточненнями [2, 29–34]. Окремі згадки про Спілку українських учителів знаходимо в праці діаспорного дослідника Г. Васьковича, що присвячена розвитку шкільництва в Україні [3, 54–55]. Інтерес до історії організації відродився вже в роки незалежності. Л. Д. Березівська фрагментарно розглянула історію Спілки в контексті боротьби громадських організацій за українську школу на початку ХХ ст. [4, 60–61; 5, 44] Н. Б. Антоненко, досліджуючи біографію С. Черкасенка і зважаючи на його спогади із залученням раніше неопублікованих джерел, розглянула історію Української вчительської спілки в 1906 р. [6]. У роботах полтавського історика-краєзнавця В. Я. Ревегука був розкритий раніше невідомий аспект утворення та діяльності Спілки українських вчителів на Полтавщині [7; 8]. Окремі подробиці діяльності Всеукраїнської спілки вчителів подано в статті В. О. Магаса [9, 145].

Виокремлення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. Огляд історіографії засвідчив, що досі не існувало узагальнювальної праці, що цілісно описувала б діяльність зі створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти в роки Першої російської революції. Наукова новизна результатів дослідження зумовлена залученням до характеристики теми нових джерел, а також розширенням географічних і хронологічних меж вивчення проблеми.

Мета статті – на основі аналізу наявної літератури та джерельної бази схарактеризувати роботу української інтелігенції зі створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти, що працювала в Наддніпрянській Україні в роки Першої російської революції. Основними завданнями публікації є: описати передумови утворення Вчительської спілки, проаналізувати перебіг її установчих зборів та програмні засади функціонування організації, розглянути участь українських делегатів у всеросійських зборах педагогів, а також причини занепаду організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поява проекту Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти була тісно пов'язана з діяльністю професійно-політичної організації – Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти (ВСВДНО). Можливість скликання обласних з'їздів і створення постійних обласних бюро для національних областей (Польщі, Кавказу, України, Литви тощо) була передбачена програмою ВСВДНО, що затверджена в Санкт-Петербурзі на установчому з'їзді делегатів місцевих груп Союзу з усієї Російської імперії 7–10 червня 1905 року. В ухваленому на з'їзді статуті також було передбачено запровадження свободи викладання рідною мовою населення в усіх типах шкіл [10, 1].

Крім того, варта уваги велика подібність процесу створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів

народної освіти з роботою зі скликання українського з'їзду селян та утворення Всеукраїнської селянської спілки, що розгорнулася наприкінці 1905 р. на Наддніпрянщині. Спілка формувалася як невід'ємний складник Всеросійського селянського союзу. Вона мала бути пов'язаною з останнім на федеративних засадах. Очолювали цей процес представники національно-свідомої інтелігенції та члени українських політичних партій. Важливу роль відігравала також українська преса, особливо газета «Хлібороб», що видавали брати Шемети. Усі номери присвячені справі організації Українського селянського з'їзду. Неабияке значення мала «Громадська думка», редакція якої стала організаційним центром планованого з'їзду. При цьому помічник редактора С. О. Єфремов відігравав керівну роль в організації Української селянської спілки, за що його ув'язнили. Прецедент утворення організації був зафіксований у Полтавській губернії. Причинами невдачі роботи зі створення Всеукраїнської спілки селян став початок періоду реакції після найвищого підйому революції [11, 173–189].

Ідея створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти була висловлена ще наприкінці 1905 р. Б. Д. Грінченком [2, 30], який упродовж 1905 р. входив до Київського педагогічного товариства взаємної допомоги. Останнє підпало під вплив ідей ВСДВНО [12, 147–158]. На надзвичайному засіданні товариства 20–27 травня 1905 р. була заслухана доповідь комісії з 16 осіб про основні напрями реформування школи. Активну участь в обговоренні взяв член комісії Б. Д. Грінченко, який порушив питання про необхідність підготовки вчителів для українських шкіл, про що йшлося в ухваленій зборами резолюції [5, 43]. Ідеї самоорганізації вчителівства на професійно-політичній основі та необхідності українізації школи згодом стали ключовими під час розроблення Б. Д. Грінченком проекту Союзу українських вчителів.

На другому з'їзді Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти (26–29 грудня 1905 р.) [13, 683] при Центральному Бюро організації була створена Національна комісія, очолювана членом Центрального бюро ВСДВНО С. Ф. Русовою [2, 31]. С. Ф. Русова надіслала Б. Д. Грінченку повідомлення про скликання особливої наради національних просвітницьких організацій напередодні планованого третього всеросійського з'їзду вчителів, що мав відбутися в червні 1906 р., і запросила представників української педагогічної інтелігенції до участі в зазначеному зібранні [6, 257]. Ця нарада мала на меті ознайомлення з національними організаціями імперії та їхніми поглядами на просвіту. Рішення цієї наради не повинні були мати загальнообов'язкового характеру, але їх потрібно було представити на розгляд третього Всеросійського з'їзду вчителів. Повідомлення про необхідність утворення в Україні учительських спілок на національній основі, а також про скликання національної наради були вміщені в газеті «Громадська думка» [14, 1–2] та часописі «Нова громада» [15, 110–111] у травні 1906 р.

30 травня 1906 р. у Києві в приміщенні редакції газети «Громадська думка» відбулися збори, на яких були присутні близько 20 осіб, що представляли різні регіони України. Окремі з них були уповноваженими від учительських груп та інших освітніх організацій,

але велику групу становили співробітники «Громадської думки» [2, 31]. Зокрема, брали участь Б. Д. Грінченко, С. О. Єфремов, В. М. Доманицький, В. Ф. Дурдуківський, В. М. Чехівський, В. М. Страшкевич [1, 12], С. Ф. Черкасенко, В. І. Самійленко, Г. П. Шерстюк, М. І. Крупський та ін. Для того щоб думка українських представників мала більшу вагу на планованій нараді національних просвітницьких організацій в Петербурзі, одноголосно вирішили виступити організовано та вважати зібрання Установчими зборами Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти. Далі присутні перейшли до розгляду проекту статуту Спілки вчителів, запропонованого Б. Д. Грінченком. Найбільшу суперечку викликало положення проекту про професійно-політичний характер організації. Незважаючи на те, що меншість (М. І. Крупський у своїх спогадах допускає, що її становили українські соціал-демократи) на чолі з Г. П. Шерстюком обстоювала чисто професійний характер спілки, це положення затвердили [2, 31–32]. Ухвалений зборами проект статуту включав програмно-тактичну та організаційну частини. Основною метою існування організації проголошували боротьбу за реорганізацію справи народної освіти на засадах свободи, демократизації та забезпечення національних освітньо-культурних потреб. У програмі окреслювали напрями реорганізації народної освіти: управління нею мав виконувати незалежний від центрального уряду український сейм; була передбачена можливість створення приватних шкіл із власними програмами, упровадження безкоштовної початкової освіти, а з часом й інших її рівнів, наступність в освіті, її світський характер, упровадження української мови в науку та освіту. У політичному складнику програми Української вчительської спілки наголошено на необхідності реорганізації державного ладу в Російській імперії на автономно-федеративних (зокрема, передбачено автономію України в її етнографічних межах) та демократичних засадах через упровадження загального, прямого, рівного виборчого права з таємним голосуванням, а також демократичних свобод (слова, друку, совісті, зборів, спілок та страйків), недоторканності особи, помешкання й листування. Також був проголошений позапартійний характер організації, її членам надавали змогу належати до будь-якої партії, у разі якщо їхні платформи не суперечать програмним принципам Вчительської спілки. У тактичному плані визнавали за необхідне критикувати чинну політику уряду у сфері народної освіти, працювати над розробленням проектів її реформування, у разі необхідності протестувати проти діяльності адміністрації, що спрямована на шкоду освіті, допомагати активним діячам народної освіти, захищати членів Спілки, учителів та учнів від свавілля адміністрації шляхом надання юридичної допомоги та організації колективних протестів й інших заходів, організувати бібліотеки, проводити лекції, створювати товариства самоосвіти, упроваджувати взаємне страхування на випадок переслідування владою членів Спілки за їхню громадсько-політичну діяльність, організувати товариський суд честі. В організаційному вимірі Всеукраїнська спілка мала бути побудована на демократичних виборчих засадах та включати автономні групи вчителів і діячів народної освіти.

Центральними органами спілки мав бути делегатський з'їзд та обране ним Центральне Бюро [16, 3]. До проведення делегатського з'їзду Установчими зборами одноголосно було обране тимчасове Центральне Бюро у складі Б. Д. Грінченка (голова), В. Ф. Дурдуківського (секретар) і В. М. Страшкевича (скарбник) [2, 32]. Особи, присутні на зборах, визнали себе членами-фундаторами Спілки й узяли на себе зобов'язання організації місцевих груп. Після створення не менше як п'яти груп і наявності сприятливих політичних умов вирішили скликати перший делегатський з'їзд Всеукраїнської спілки вчителів, а до цього моменту вчителі-українці мали входити до ВСВДНО на загальних засадах [1, 12–15]. Делегатами на петербурзьку нараду обрали С. Ф. Черкасенка та М. І. Крупського, яким доручили добиватися реорганізації ВСВДНО на федеративних засадах та повної самостійності автономних спілок у національних справах. Крім того, обрані делегати мали виступити на зібранні з доповідями про організацію Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти та становище освітньої справи в Україні [2, 32]. З огляду на обмеженість часу делегати змушені були писати свої доповіді нашвидкуруч у дорозі [1, 16].

Нарада делегатів національних учительських і просвітніх організацій пройшла на квартирі Русових у Петербурзі 4–6 червня 1906 р. На означене зібрання, окрім представників Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти, прибули делегати від Союзу литовських вчителів (2 особи), одеської «Просвіти» (2 особи), Організаційного комітету професійної спілки єврейських вчителів (3 особи), від латиської групи ВСВДНО (2 особи). Крім того, молдавани, білоруси, естонці, поляки, поволзькі німці були представлені окремими делегатами, що прибули на з'їзд особисто або ж представляли невеликі організовані групи. Корелів олонецького краю на нараді представляв учитель-росіянин, а німців Таврійської губернії – українець. На один день на з'їзд завітали татарські делегати. Національна комісія ВСВДНО на нараді була представлена її головою С. Ф. Русовою та російськими діячами народної освіти В. І. Чарнолуським, М. В. Чеховим й іншими [17, 1]. На зібранні були присутні також представники Української парламентської громади і Державної Думи В. М. Шемет, І. Л. Шраг, П. І. Чижевський і петербурзькі українці П. Я. Стебницький, О. Г. Лотоцький, Д. І. Дорошенко [1, 16]. Із планованими доповідями на з'їзді виступили С. Ф. Черкасенко (з організаційного питання) та М. І. Крупський (з інформаційною доповіддю про важке становище освіти в Україні) [2, 33]. В ухваленій на нараді постанові наголошували на доцільності створення федерації різних учительських і просвітницьких організацій, до якої можуть входити національні та обласні союзи вчителів як суто професійні, так і професійно-політичні, на необхідності свободи вибору мов в освіті, її світськості (проти останнього виступали лише делегати-євреї з тактичних міркувань). Крім того, нарада постановила просити ЦБ ВСВДНО скликати в грудні 1906 р. за сприяння ЦБ Всеукраїнської учительської спілки збори делегатів від національних учительських та просвітницьких організацій у Києві, щоб виробити та затвердити умови федерації, а на початку 1907 р. скликати з'їзд, на якому була б утворена Всеросійська

федерація просвітніх спілок. Члени ЦБ ВСВДНО схвалили цю пропозицію та запросили учасників наради з дорадчим голосом на 3-й з'їзд делегатів ВСВДНО, що відбувся 7–10 червня 1906 р. у фінському м-ку Юстїлля. На з'їзді заслухали доповідь Національної комісії з приводу проведеної наради, а також одногосно схвалили її постанови. Присутні на з'їзді ухвалили представити своїх делегатів на планованому в Києві наприкінці року зібранні. В ухваленій 3-м з'їздом ВСВДНО резолюції, зокрема, зазначено, що для національних учительських організацій боротьба за школу невіддільна від політичної боротьби за визволення націй, одним з обов'язків Союзу визнано боротьбу за автономію окремих частин Росії та її федеративний устрій [17, 1]. Крім того, учительству різних народностей Російської імперії надавали право на створення окремих учительських союзів, що мали входити як частина до ВСВДНО [1, 17–18].

Загалом, оцінюючи участь українських делегатів в обох зібраннях, М. І. Крупський зазначав, що завдяки підтримці петербурзьких українців і вчителів-делегатів з України на 3-му з'їзді ВСВДНО вдалося успішно виконати всі доручення, що сформулювали київські збори [2, 33].

Одразу після повернення делегатів зі з'їзду розпочалася робота з поширення інформації про Всеукраїнську спілку вчителів та її цілі. «Громадська Думка» у другій половині червня 1906 р. надрукувала проект статуту цієї організації, а також інформацію про з'їзд національних організацій у Петербурзі [6, 260].

Інформацію про організацію поширювали також в окремих українських губерніях. Зокрема, у вересні 1906 р. жандарми Херсонської губернії визнали діяльність Українського союзу вчителів найбільш шкідливою в революційному плані [18, 82]. Причетним до поширення ідей Вчительської спілки в регіоні був студент Київського університету М. О. Бачинський, у якого 27 серпня 1907 р. за місцем проживання в м. Олександрії Херсонської губернії провели обшук, виявивши велику кількість різних брошур українською мовою, а також 27 примірників «Проекту статуту Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти» [19, 1].

Ініціатива зі створення Всеукраїнської спілки вчителів отримала схвальний відгук на Полтавщині. Її організаційним центром стала редакція місцевого часопису «Рідний край», з ініціативи керівників якої М. А. Дмитрієва та П. Я. Рудченка (П. Мирного) [20, 51] 1906 р. була заснована Спілка вчителів-українців. Її головою обрали М. А. Дмитрієва [21, 225–228].

Інформаційно-пропагандистську роботу Центрального комітету перервали репресії влади. 18 серпня 1906 р. заарештовано заступника редактора газети С. О. Єфремова (він пробув в ув'язненні до січня 1907 р.). Крім того, у редакції газети «Громадська Думка» та в її співробітників провели обшуки, у ході яких вилучили нелегальну літературу [22, 156]. Загалом, у редакції газети виявлено 3 тис., а на квартирах до 50 тис. примірників нелегальних видань. Причиною обшуків і закриття «Громадської Думки» стала боротьба жандармських органів з Українською соціал-демократичною спілкою РСДРП. Жандарми безпідставно називали редакцію газети «головним

розсадником революційної пропаганди в селах і центром, що об'єднує діяльність як членів місцевого комітету, так і іногородніх» [23, 200–201]. Серед вилучених матеріалів було також 500 примірників брошури «Проект статуту Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти», що надрукована в типографії М. О. Гирича на замовлення редакції газети [24, 4]. Однак цій знахідці, з огляду на загальний обсяг вилучених матеріалів та предмет розслідування, не надали великої уваги й за цим фактом не провели спеціального розслідування. Зазначені події знищили організаційний центр Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти, а співробітники «Громадської думки» (частина з яких була членами-засновниками Вчительської спілки) стали об'єктами жандармського переслідування [23, 202–203]. З огляду на описані обставини планована на грудень 1906 р. усеросійська нарада національних організацій у Києві, якою мало опікуватися ЦБ Української вчительської спілки, так і не відбулася [2, 34].

На початку 1907 р. Київський комітет Всеросійського вчительського союзу розіслав гектографічні відозви (одна з них була направлена до Полтави) із пропозицією створення Київської обласної організації вчительського союзу. У зверненні Київський комітет пропонував надати відповідь до 25 березня 1907 р. [25, 20]. У такий спосіб ідея Всеукраїнської спілки вчителів відродилася в дещо іншій формі.

Тривала робота й у регіонах. Так, на початку 1907 р. виникла Українська спілка вчителів Катеринославської губернії [7, 200]. Про продовження організаційної роботи на місцях нічого не було відомо голові Національної комісії ВСВДНО С. Русовій, яка у своїй статті, присвяченій національним учительським союзам, констатувала в журналі «Народний учитель» за березень 1907 р. лише факт існування проекту статуту Української вчительської спілки [26, 1].

Плановане на грудень 1906 р. у Києві зібрання національних організацій відбулося 24–25 квітня 1907 р. у Петербурзі [27, 19] за участю 8-ми національних союзів та без української делегації. Воно ухвалило низку резолюцій та утворило Федерацію вчительських союзів Росії. На четвертому з'їзді ВСВДНО, що пройшов 18–24 червня 1907 р. поблизу Виборга, делегати одногосно ухвалили рішення про приєднання до означеної Федерації, засвідчивши визнання повної рівноправності всіх народів імперії [28, 3–5]. Унаслідок завершення Першої російської революції з'їзд став останнім у всеросійському масштабі. Діяльність учительських союзів поступово затухала.

Незважаючи на це, діяла Полтавська українська вчительська спілка, що провела низку вчительських зібрань. У квітні 1907 р. на зборах вчителів Полтавського повіту, де також був присутній представник від освітян Катеринославської губернії, розробили проект губернського статуту Вчительської спілки, що в подальшому мала об'єднати освітян у всеукраїнському масштабі. Обрали тимчасову раду, що впродовж літа 1907 р. налагодила контакт з учителями інших повітів Полтавщини. На скликаній у жовтні 1905 р. конференції були присутні представники вже п'яти повітів, один учитель представляв Полтаву. Конференція затвердила статут Української спілки та обрала правління (раду), яке

зобов'язала працювати над залученням до Спілки вчителів решти повітів губернії. Наступна вчительська конференція відбулася в березні 1908 р. На цей час Вчительська спілка вже охоплювала вчителів дев'яти повітів. Крім того, її правління налагодило зв'язок з учителями-українцями Харківської губернії [7, 200]. Отже, Українська вчительська спілка вчителів Полтавщини демонструвала тенденцію до поширення свого впливу, однак нічого невідомо про її подальшу діяльність. Очевидно, що в період реакції вона не змогла успішно її розвинути.

Висновки. Розроблення проекту створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти стало наслідком загального революційного підйому в Російській імперії, а також було зумовлене існуванням нагальної потреби в українській школі. Розвиткові організації перешкоджали поліційні переслідування, якими був знищений організаційний центр Всеукраїнської спілки вчителів, та завершення Першої російської революції. В окремих регіонах України, де педагогічна інтелігенція мала високий рівень національної самосвідомості, ідея отримала підтримку, тому була утворена низка місцевих організацій. Перспективами подальших досліджень є вивчення діяльності місцевих осередків організації.

Список використаної літератури та джерел

1. Черкасенко С. Всеукраїнська спілка учителів в 1900 рр. / С. Черкасенко // Вільна українська школа. – 1917. – № 1. – С. 10–19.
2. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 2717. – Оп. 2. – Спр. 1028.
3. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920) / Г. Васькович. – Мюнхен : Укр. вільний унів., 1969. – 226 с.
4. Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX–поч. XX ст.) / Л. Д. Березівська. – Київ : Молодь, 1999. – 191 с.
5. Березівська Л. Боротьба вітчизняних громадських організацій за національну школу в імперську добу / Л. Д. Березівська // Рідна школа. Квартальник Українського вчительського товариства у Польщі. – 2015. – № 23. – С. 41–46.
6. Антоненко Н. Б. Спиридон Черкасенко і Всеукраїнська спілка учителів і діячів народної освіти / Н. Б. Антоненко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного ун-ту імені П. Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. – Київ : Наук. світ, 2003. – Вип. 5. – С. 256–262.
7. Ревегук В. Перша спроба самоорганізації українського вчительства на Полтавщині (початок XX століття) / В. Ревегук // Рідний край. – 2010. – № 1. – С. 197–201.
8. Ревегук В. Я. Освітня Полтавщина у час українського національно-визвольного руху на початку XX століття (витяги з книги В. Я. Ревегука «Полтавщина в переддень Української революції (1900–1916 рр.)») / В. Я. Ревегук // Постметодика. – 2011. – № 1 (98). – С. 39–54.
9. Магась В. О. Союзи вчителів в Україні та проект створення Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної освіти (1906–1908 рр.) / В. О. Магась // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський педагогічний журнал. – 2013. – № 3–4. – С. 144–147.
10. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 838. – Оп. 5. – Спр. 112.
11. Федьков О. М. «Селянству – владу і землю!». Всеросійський селянський союз в Україні (1905–1907 рр.) : монографія / О. М. Федьков, В. О. Магась ; Кам'янець-Подільський національний ун-т імені І. Огієнка, Всеросійський селянський союз в Україні. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана

Огієнка, 2011. – 271 с.

12. Магась В. О. Суспільно-політична діяльність Київського педагогічного товариства взаємної допомоги в роки Першої російської революції / В. О. Магась // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. – Серія: Історичні науки / Кам'янець-Подільський національний ун-т імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Вид-во К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2016. – С. 147–158.

13. Самоорганизация российской общественности в последней трети XVIII – начале XX в. / отв. ред. А. С. Туманова. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 887 с.

14. Русова С. До вчительської української спілки у Петербурзі / С. Русова // Громадська думка. – 1906. – 19 травня. – № 114. – С. 1–2.

15. Б. Я. Спілка вчителів / Я. Б. // Нова громада. Літературно-науковий місячник. – 1906. – № 5. – С. 107–111.

16. Проект статуту Всеукраїнської Спілки вчителів і діячів народної освіти // Громадська думка. – 1906. – 21 червня. – № 141. – С. 3.

17. Крупський М. З'їзд делегатів національних учительських і просвітних організацій у Петербурзі 4–6 червня 1906 року / М. Крупський // Громадська думка. – 1906. – 27 червня. – № 146. – С. 1.

18. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 36.

19. ЦДАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 5471.

20. Кучернюк І. В. Часопис «Рідний край» у національно-культурному житті Наддніпрянщини: передумови заснування і діяльність (1905–1907 рр.) / І. В. Кучернюк / Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 39. – С. 49–53.

21. Семенко С. «Український Цицерон» (штрихи до портрета М. А. Дмитрієва) / С. Семенко // Слов'янський збірник. – Полтава, 2006. – Вип. 5. – 225–228.

22. Українська преса // Нова громада : літературно-науковий місячник. – 1906. – № 8. – С. 155–156.

23. Федьков О. М. Охранка vs Спілка: діяльність правоохоронних органів Російської імперії в контексті боротьби з українською соціал-демократичною спілкою РСДРП у 1905 – серпні 1906 рр. / О. М. Федьков // Вісник Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка. – Серія: Історичні науки / редкол. : А. Г. Філіпчук та ін. – Кам'янець-Подільський : Вид-во К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2016. – Вип. 9. – С. 195–206.

24. ЦДАК України. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 1624.

25. ЦДАК України. – Ф. 321. – Оп. 1. – Спр. 18.

26. Русова С. О Национальных учительских Союзах / С. О. Русова // Народный учитель. Двухнедельный журнал. Профессиональный и общественно-политический. – 1907. – № 6. – С. 1–3.

27. Р. Конференция представителей национальных учительских союзов / Р. // Народный учитель. Двухнедельный журнал. Профессиональный и общественно-политический. – 1907. – № 8. – С. 19–20.

28. Чехов Н. В. Съезд представителей национальных учительских союзов / Н. В. Чехов // Народный учитель. Двухнедельный журнал. Профессиональный и общественно-политический. – 1907. – № 15–16. – С. 1–5.

References

1. Cherkasenko, S. (1917). The All-Ukrainian Union of Teachers in 1900. Vilna ukrainiska shkola (The Independent Ukrainian School). 1. 10-19 (in Ukr.)
2. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fund 2717. List 2. File 1028.
3. Vaskovych, G. (1969). School in Ukraine (1905-1920). Munich: Ukrainian Free University (in Ukr.)
4. Berezivska, L. (1999). The Educational and Educative Activities of the Kiev Educational Society (second half of XIX-early XX c.). Kiev: Molod (in Ukr.)
5. Berezivska, L. (2015). The Struggle of the Domestic NGOs

for the National School during the Empire Age. *Ridna shkola. Kvartalnyk Ukrainського vchytel'skoho tovarystva u Polshchi (The Native School. The Quarterly of the Ukrainian Teachers Society in Poland)*, 23, 41-46 (in Ukr.)

6. Antonets, N. (2003). *Spiridon Cherkasenko and the All-Ukrainian Union of Teachers and Public Education Leaders. Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly: Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzh. pedahohichnoho universytetu im. P. Tychyny (The psycho-pedagogical problems of the rural schools: Proceedings of Uman State Pedagogical University after Pavlo Tychyna)*, 5, 256-262 (in Ukr.)

7. Revehuk, V. (2010). *The First Attempt of the Teaching Self-organization at Poltava Region (the early XX-th century). Ridnyi kraj (The Homeland)*, 1, 197-201 (in Ukr.)

8. Revehuk, V. (2011). *The Educators of Poltava Region during the Ukrainian National Liberation Movement of the early XX-th. Century. Postmetodyka (The Postmethodology)*, 1 (98), 39-54 (in Ukr.)

9. Magas, V. (2013). *The Unions of Teachers in Ukraine and the All-Ukrainian Union of Teachers and Public Education Leaders (1906-1908). Ukrainoznavstvo: naukovyi, hromadsko-politychnyi, kulturno-mystetskyi, relihiino-filosofskyi pedahohichnyi zhurnal (The Ukrainian Studies: scientific, socio-political, cultural, artistic, religious and philosophical pedagogical magazine)*, 3-4, 144-147 (in Ukr.)

10. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine). File 838. List 5. Fund 112.

11. Fedkov, O. & Magas, V. (2011). "Power and Earth to Peasantry!". *The All-Russian Peasant Union in Ukraine (1905 - 1907). Kam'ianets'-Podil's'kyi (in Ukr.)*

12. Magas, V. (2016). *The Socio-Political Activity of the Kiev Pedagogical Mutual Assistance Society during the First Russian Revolution. Visnyk Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka: Istorychni nauky (Kamenetz-Podil'skyi Ivan Ohienko National University Bulletin, Historical Science)*, 9, 147-158 (in Ukr.)

13. *Selforganization of Russian Public in the Last Third of XVIIIth - beginning of the XXth century. (2011). In Tumanova, A.S. (Ed.). Moscow: The Russian Political Encyclopaedia (in Russ.)*

14. Rusova, S. (1906). *On the Ukrainian Teachers Union in St. Petersburg . Hromadska dumka (The Public Opinion)*, 114, 1-2 (in Ukr.)

15. B. Ya. (1906) *The Union of Teachers Nova hromada. Literaturno-naukovyi misiachnyk (The New Community. Literary and scientific monthly)*, 5, 107-111 (in Ukr.)

16. *The Statute Draft of the Ukrainian Union of Teachers and National Education Leaders (1906). Hromadska dumka (The Public Opinion)*, 141, 3 (in Ukr.)

17. Krupski, M. (1906). *The Congress of the Delegates of the National Teacher and Educational Organizations in St. Petersburg, 4-6 June 1906. Hromadska dumka (The Public Opinion)*, 146, 1 (in Ukr.)

18. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. Fund 57. List 1. File 36.

19. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine). File 419. List 1. Fund 5471.

20. Kuchernyuk, I. (2014). *The Magazine "Native Land" in the National Cultural Life of the Dnieper Ukraine: Background of the Foundation and Activities (1905-1907). Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu (The Researches of the History Faculty of Zaporizhzhya National University)*, 39, 49-53 (in Ukr.)

21. Semenko, S. (2006). "Ukrainian Cicero" (touches to the portrait of Dmitriev M.). *Slovianskyi zbirnyk (The Slavic collection)*, 5, 225-228 (in Ukr.)

22. *The Ukrainian Press (1906). Nova hromada. Literaturno-naukovyi misiachnyk (The New Community. Literary and scientific monthly)*, 8, 155-156 (in Ukr.)

23. Fedkov, O. (2016). *The Secret Political Police vs The Union: the Law Enforcement Bodies of the Russian Empire Activity in the Fight against the Ukrainian Social Democratic Union of the RSDLP during 1905 - August 1906. Visnyk Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu im. Ivana*

Ohienka: Istorychni nauky (The Kamenetz-Podil'skyi Ivan Ohienko National University Bulletin, Historical Science), 9, 195-206 (in Ukr.)

24. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine). Fund 275. List 1. File 1624.

25. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine). Fund 321. List 1. File 18.

26. Rusova, S. (1907). *On the National Teachers' Union. Narodnyi uchitel. Dvukhnedelnyi zhurnal. Professionalnyi i obshchestvenno-politicheskii (The National Teacher. Fortnightly magazine. Professional and Public Policy)*, 6, 1-3 (in Russ.)

27. R. (1907). *The Conference of the Representatives of the National Teachers Unions. Narodnyi uchitel. Dvukhnedelnyi zhurnal. Professionalnyi i obshchestvenno-politicheskii (The National Teacher. Fortnightly magazine. Professional and Public Policy)*, 8, 19-20 (in Russ.)

28. Chekhov, N (1907). *The Congress of the Representatives of the National Teachers Unions Narodnyi uchitel. Dvukhnedelnyi zhurnal. Professionalnyi i obshchestvenno-politicheskii (The National Teacher. Fortnightly magazine. Professional and Public Policy)*, 15-16, 1-5 (in Russ.)

V. Magas

THE ACTIVITIES ON THE CREATION OF THE UKRAINIAN UNION OF TEACHERS AND NATIONAL EDUCATION LEADERS DURING THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION

The activity of the educational intellectuals was intensified during the First Russian Revolution. They initiated the All-Russian union of the teachers and national education leaders. In the Dnieper Ukraine, because of local conditions, teachers asked questions about implementing the national language into the educational process and, sometimes, political autonomy of Ukraine that resulted in the movement for the creation of the union of teachers in Ukraine.

The purpose of the article is based on the analysis of the existing literature and sources to describe the activity of the Ukrainian intellectuals to create the All-Ukrainian union of teachers and public education leaders, which took place in Dnieper Ukraine during the First Russian Revolution.

The idea to create the All-Ukrainian Union of teachers and public education leaders at the end of 1905 was expressed by B. Grinchenko. In addition, the National Commission headed by S. Rusova under the Central Office was created during the second Congress of the All-Russian union of teachers and public education leaders. The Commission sent the notice to convene a special meeting of the national educational organizations on the eve of the third congress of the teachers nationwide in June 1906. The constituent assembly of the All-Ukrainian union of teachers took place in the premises of the newspaper "Public opinion" in Kyiv at the end of May, 1906 which approved the political and professional charter of the organizations and selected 2-delegates to the special meeting in St. Petersburg. The delegates represented Ukraine at the meeting and took part in the third All-Russian congress of the Union in Finland, which adopted the federal structure of the organization. It was also decided to hold the national congress of the teachers organizations in Kyiv in December 1906 – the idea that failed due to the police conditions. The congress was held in April 1907 without the participation of the Ukrainian delegation and had an impact on the resolution of the fourth congress of the All-Russian Union of Teachers. The greatest feedback

of the idea to create the Ukrainian teacher unions was received in Poltava and Ekaterinoslav regions where regional operating centers acted and local unions and congresses took place. *Originality.* The scientific novelty of the research results is stipulated by the characteristics of the topic involving new sources, as well as expansion of the geographical and chronological boundaries of the problem studied. *Conclusion.* The development of the All-Ukrainian union of teachers and national education leaders was the result of the general revolutionary upsurge in the Russian Empire and was due to the existence of the urgent need in the Ukrainian schools. An obstacle to the development of the organization was the police persecution that destroyed the organizational center of the All-Ukrainian union of teachers. In some regions of Ukraine, where educational intelligentsia had high national consciousness, the idea gained support and a number of local organizations was formed.

Key words: public-political organizations, All-Russian Union of Teachers and People's Education Figures, All-Ukrainian Union of Teachers and People's Education Figures, draft statute, pedagogical intelligentsia, First Russian Revolution.

УДК 93/94:314.02

О. В. Михайлюк

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національної металургійної академії України

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ЧИННИК РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПОЧАТКУ XX СТ.

Схарактеризовано демографічні процеси в Російській імперії на початку XX ст., з'ясовано їхнє значення для назрівання соціального конфлікту, проаналізовано роль молоді в революційних процесах і подіях.

Ключові слова: соціальна історія, революція, демографічні процеси, молодь.

Постановка проблеми. Демографічний фактор, зміни у віковому балансі населення стали важливим чинником наростання революційної ситуації в Російській імперії на початку XX ст. Питання про роль молоді в революційних подіях і процесах є одним із найбільш обговорюваних у межах суспільно-політичного й наукового дискурсу. Актуальність його постановки безпосередньо зумовлена чергою «кольорових», «твітерних» революцій, що відбулися в різних країнах і регіонах та рушієм яких виступала молодь. Це вмотивовує необхідність з'ясувати роль молоді в революційних подіях у більш широкій історичній ретроспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історики, зазвичай, характеризують революційний процес у політичному, соціально-економічному чи в національному аспектах. Про взаємозв'язок та взаємозумовленість соціально-політичних і демографічних процесів у Російській імперії на початку XX ст. писали В. П. Булдаков [1], А. Г. Вишневський [2], Б. М. Миронов [3; 4], Л. Енгельштейн [5] та ін.

Мета проаналізувати демографічні процеси в Російській імперії на початку XX ст., продемонструвати їхнє значення для назрівання

соціального конфлікту, схарактеризувати роль молоді в революційних процесах і подіях.

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. суттєво зростає кількість населення в країнах Європи, що, можливо, стало одним із важливих факторів, які призвели до Першої світової війни та революційних потрясінь початку XX ст. Особливо швидкими темпами, починаючи з другої половини XIX ст., збільшувалася чисельність населення Російської імперії, власне, її європейської частини.

Темпи зростання населення Європейської Росії, попри те, що вона віддавала певну його частину в ході колонізації околиць імперії й сільськогосподарських переселень, порівняно з першою половиною XIX століття (6 % у рік, у 1811–1851 рр.), збільшилися спершу вдвічі (11–13 % у 1851–1897 рр.), а до кінця століття – початку наступного – утричі [6, 26–29]. На рубежі століть у Російській імперії рівень народжуваності був одним із найвищих у світовій історії. Загальний коефіцієнт народжуваності по 50 губерніях європейської частини імперії сягав 50 на тисячу осіб населення [6, 168], натомість у західноєвропейських країнах він становив близько 30 на тисячу осіб [2, 29].

Демографічний вибух торкнувся передусім нижчих верств населення, переважно селянства. Для сільського населення був характерний доіндустріальний тип відтворення із суттєвою часткою молодих поколінь і невеликою – літніх. Форми традиційного селянського сімейного життя були «підігнані» до економічних і соціальних умов землеробського господарства. Але з другої половини XIX ст. ці умови почали змінюватися, водночас втрачали опору й пристосовані до таких умов сімейні структури, форми та норми сімейних стосунків [2, 44].

Згідно з дореволюційною статистикою, у кінці XIX ст. основна відмінність Росії від інших країн полягала в надзвичайно високій смертності дітей, особливо на першому році життя. Причинами цього були передусім бідність, нецтво, брак лікарів, відсутність елементарних медичних послуг, низький рівень загальної санітарної культури селянської більшості населення [2, 20].

Розвиток промисловості й торгівлі, зростання міст, збільшення рухливості населення сприяли поступовому відходу від патріархального життєвого укладу села, створювали певні передумови для обмеження дії екзогенних чинників смертності. Зростала грамотність населення, відбувалося певне покращення в медичному обслуговуванні. Із кінця XIX ст. року смертність стала поступово знижуватися, а народжуваність усе ще залишалася порівняно високою.

За чотири десятиліття після скасування кріпосного права всі колишні рівноваги були порушені, а нові – ще не створені. Російське суспільство вступило в смугу важкої, затяжної кризи, не могла уникнути цієї кризи і вся система сімейних і демографічних відносин [2, 62]. Демографічні зміни натомість вимагали соціально-економічних і політичних перетворень.

За переписом 1897 р., особи до 30 років становили до 65 % населення Російської імперії [7]. У наступні роки частка молоді зростала, відбувалося омолодження населення. Для патріархальних соціумів